

Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtarı İlânlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881

Ş. Tufan Buzpınar*

Anti-Turk Placards in Ottoman Syria and the Reactions to them, 1878-1881

This article is about several anti-Turk placards which appeared in various towns in Syria between 1878 and 1881. Documents in the Ottoman and European archives as well as Arabic and Turkish press reports demonstrate previously overlooked points about the placards and about the reactions of the local people against them. Previously, such reactions were not noticed in the available literature on this matter. This article also suggests that a contextual approach is more suitable for studying these placards. From this perspective, the study traces the factors leading to the emergence of the placards in the severe conditions and general hopelessness about the future of the Ottoman State caused by the Russo-Ottoman War of 1877-1878. The fact that appearance of placards stopped as conditions improved and confidence in the survival of the State was restored supports this argument.

II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) ilk yıllarında Arap vilayetlerinde Osmanlı hakimiyeti aleyhine bazı olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylardan bugüne kadar araştırmacıların en çok dikkatini çekenlerinden biri 1880'de Beyrut ve Şam gibi Suriye vilayetinin en önemli şehirlerinde Osmanlı aleyhtarı ilânların ortaya çıkmasıdır. Bu olaya dikkat çeken ilk araştırmacı George Antonius'tur. Antonius, 1938'de yayımladığı ve milliyetçi tarih yazıcılığının belirgin örneklerinden biri olan *The Arab Awakening* adlı eserinde konuyu kısaca aktardıktan sonra bunu Arap milliyetçiliği açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirir. İlânların sorumlusu olarak da 1875'ten 1880'li yılların ortalarına kadar Beyrut'ta faaliyet gösterdiği ileri sürülen gizli bir hıristiyan cemiyetini gösterir. Antonius, kitabı için araştırmalarını sürdürdüğü sırada,

* Doç. Dr. Ş. Tufan Buzpınar, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Yakınçağ Tarihi. Bu makalenin yazımı ve son halini alması safhalarında katkılarını esirgemeyen Ali Akyıldız, Muhammed Aruçi, Gökhan Çetinsaya, İbrahim Daküki, Şükran Fazlıoğlu, İsmail Kara ve Mehmet Ulucan'a teşekkür ederim.

birkaç defa görüştüğü ve söz konusu cemiyetin kurucu üyelerinden olduğunu belirten Faris Nimr'in konu ile ilgili görüşlerinden etkilendiği intibahını vermektedir.¹ Bu konuda dikkate değer ikinci önemli değerlendirme ise 1950'li yıllarda Zeine N. Zeine tarafından yapılmıştır. Zeine 1880 ilânları hakkında biraz daha detay vererek bunların Arap milliyetçiliği açısından yorumlanamayacağını, çünkü bu dönemde henüz Arap milliyetçiliğinden bahsedilemeyeceğini ve Antonius'un da ilânlardan sorumlu tuttuğu hıristiyanlardan oluşan cemiyet üyelerinin bölgedeki Osmanlı yönetimini sona erdirmek amacıyla bu faaliyeti gerçekleştirdiklerini belirtir. Milliyetçi bir çıkıştan ziyade hıristiyanların dini duygularla Osmanlı yönetimine karşı oldukları görüşünü de söz konusu gizli cemiyetin üyesi olduğunu belirten Faris Nimr'in ifadelerine dayandırır. Zeine'in konuya getirdiği en önemli katkı, söz konusu cemiyet üyelerinin temel saikleri konusunda daha ayrıntılı bilgi vermesi ve ilânlardan üçünün Arapça metinlerini yayımlamış olmasıdır.² 1960'lı ve 1970'li yıllarda konuyu yeniden ele alan A. L. Tibawi, ilânlarda dile getirilen şikayetlerin genellikle müslümanları ilgilendirdiğinden hareketle, bu olaylarda belirleyici rolün müslümanlar tarafından oynandığını, hıristiyanların ise sadece katkı sağlamış olabileceğini ileri sürer ve Zeine'in Arapça metinlerini yayımladığı ilânların İngilizce tam çevirilerini yapar.³ Bu konuda Osmanlı belgelerine de müracaat etme gereğini duyan ilk araştırmacı ise Shimon Shamir'dir. Shamir, Antonius'un tezine karşı çıkar ve İngiliz konsolosluk tercümanı Abcarius'un konu hakkındaki raporundan da etkilenerek Midhat Paşa'nın kendisine vilayet yönetiminde tam yetki vermemekte direnen merkezi hükümeti ikna için ilânlar olayını organize ettiğini ileri sürer. Bu görüşünü de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildiği Midhat Paşa aleyhindeki jurnallerle desteklemeye çalışır.⁴ 1881 yılına ait olup Türkçe'ye çevirisi Osmanlı Arşivi'nde ve Arapça orijinal nüshaları Fransız Arşivi'nde mevcut olan ilân da şimdiye kadar incelenmiş olanlardandır.⁵ Bu ilân üzerine müstakil bir makale kaleme alan J. Landau ilânın edebi Arapça'yla yazıldığını, yazarlarının müslüman olabileceğini ve temel amacının din ayırımı yapmaksızın Araplar'ı Türkler'e

- 1 George Antonius, *The Arab Awakening*, Hamish Hamilton, London 1945, s. 79-89. Antonius, görüştüğlerinde Faris Nimr'in (1854-1951) seksen yaşında olduğunu, Beyrut'taki gizli cemiyetin genel eğilimi, amacı ve faaliyetleri hakkında kendisini tatmin edici bilgiler verdiğini, sadece ilânların muhtevasını hatırlayamadığını belirtir. Bir başka ifadeyle Antonius, bu cemiyetin milliyetçiliğine hükmederken Faris Nimr'in ifadelerine dayandığı izlenimi vermektedir (s. 81 vd.).
- 2 Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, Caravan Books, New York 1976 (ilk baskı 1958), s. 55-59. Faris Nimr ölmeden önce Zeine ile yaptığı görüşmede, Antonius'un verdiği izlenimin aksine, 1880'lerde bölge insanının zihninde "milliyet" fikrinin mevcut olmadığını, bütün bağları, ilişkilerin ve sadakat duygularının dinî olduğunu ifade ediyordu (s. 52). Bu örnekte de görüldüğü üzere bu tür olayların kahramanı olduğu iddia edilen şahısların ifadeleri söylendiği zaman, ortam, kişi ve konular dikkate alınarak oldukça dikkatli ve ihtiyatlı bir yaklaşımla kullanılmalıdır.
- 3 A. L. Tibawi, *A Modern History of Syria*, Macmillan London 1969, s. 163-167; a.mlf., *Arabic and Islamic Themes*, Luzac & Co., London 1976, s. 117-121.
- 4 Shimon Shamir, "Midhat Pasha and the Anti-Turkish Agitation in Syria", *Middle Eastern Studies*, 10/2 (May 1974), s. 115-141.
- 5 1881 yılına ait ilânın Arapça metni ve İngilizce çevirisi için bk. Jacob Landau, "An Arab Anti-Turk Handbill, 1881", *Turcica*, IX/1 (1977), s. 215-227; Osmanlı Arşivinde bulunan çevirisi için bk. BOA, YEE 18/94-26/94/44. Zekeriyâ Kurşun, *Yol Ayırımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, adlı eserinde bu ilâna kısaca değinmektedir (s. 28-29); ilânın Osmanlı Arşivi'nde mevcut eski harflerle yapılmış çevirisinin transkripsiyonu için bk. Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII, sy. 28 (1995), s. 92-94.

karşı birleştirmek olduğunu belirtir. 1880 ve 1881 yıllarına ait ilânlar Eliezer Tauber tarafından da ele alınmış, ancak mevcut bilgileri birarada sunmanın ötesinde bir katkı sağlamamıştır.⁶ Son olarak, mezkur çalışmalar bölge halkının tepkisi konusunda ya bir görüş belirtmemekte ya da tepki göstermediklerini ifade etmektedir.⁷

Konuyla ilgili literatürün diğer bir özelliği de ilânların mevcut idareye ve devlete karşı mücadele aracı olarak kullanıldığı, bilinebildiği kadarıyla, ilk tarih olan 1878'den, son defa kullanıldığı tarih olarak bilinen 1881 yılına kadarki dönemi ve ilânlar konusunu bağlamsal (contextual) bir değerlendirmeye tabi tutmamasıdır. Mezkur çalışmaların çoğu sadece 1880 yılında ortaya çıkan ilânları değerlendirirken, diğer bazıları da sadece 1881 yılında ortaya çıkan incelemiştir.⁸ Konuyla ilgili mevcut literatürün özetle verilen özelliklerinden hareketle bu makalede 1878-1881 yılları arasında aynı bölgede tekrar tekrar ortaya çıkan ilânlar yoluyla muhalefet, bir konu bütünlüğü içerisinde ve bağlamsal bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu makalenin ortaya çıkışında âmil olan diğer bir sebep ise şimdiye kadar kullanılan malzemenin büyük oranda Avrupa diplomatlarının yazışmalarından oluşmasıdır. Diplomatik kaynaklar ise olayların bütün boyutlarını -bilerek veya bilmeyerek- değerlendirmemekte veya bazan da yanıltıcı olmaktadır. Meselâ bu konuda, İngiliz konsoloslarının ifadeleriyle yetinilirse bölge halkının ilânlara karşı tepki göstermediği düşünülür. Oysa ilerde anlatılacağı üzere dönemin Türkçe ve Arapça gazeteleri ile Osmanlı belgeleri gözden geçirildiğinde halkın tepkilerini etkin bir biçimde ortaya koyduğu görülür. Diğer bir ifadeyle, son zamanlarda elde edilen bazı Osmanlı belgelerindeki yeni bilgiler, önceden tesbit edilen belgelerde belirlenen farklı ipuçları ve o dönemdeki Arapça ve Türkçe gazetelerde yer alan haberler konu hakkında yeni bilgiler ve farklı değerlendirmelere imkân sağlayacak niteliktedir.

1878-1881 yılları arasında Suriye'de ortaya çıkan Osmanlı aleyhtarı ilânları incelemeye önce, bu olayların ortaya çıkışını önemli ölçüde etkilediğini düşündüğümüz gelişmelere kısaca değinmek gerekir. Öyle görünüyor ki II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında Suriye'deki Osmanlı yönetimini derinden etkileyen buhran 1875 Hersek ve 1876 Bulgar isyanlarıyla başlamış ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'yle doruk noktasına ulaşmıştır. 93 Harbi diye de bilinen ve Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşın özellikle Suriye üzerindeki etkileri konumuz açısından oldukça önemlidir. Savaş sırasında yapılan asker desteği ve maddi yardımların bölge üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra Ruslar karşısında alınan ağır yenilgiler ve sonunda Ruslar'ın Yeşilköy'e kadar gelmiş olması, başkent İstanbul'da olduğu gibi Suriye'de de Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından ciddi tereddütler doğurmuştu. Bu sırada aralarında Emir Abdülkadir el-Cezâîrî'nin de bulunduğu Suriye ileri gelenlerinden bazıları bir dizi toplantı yaparak Osmanlı Devleti'nin geleceğini tartışmışlar ve devletin yıkılması

6 Eliezer Tauber, *The Emergence of the Arab Movements*, Frank Cass, London 1993, s. 16-21.

7 Antonius, Shamir, Landau, Kurşun ve Günay tepkiler konusunda açık bir görüş belirtmezken, Zeine ve Tibawi ilânların mahalli tepki doğurmadığı görüşündedir.

8 Antonius, Zeine ve Tibawi 1880 yılına ait ilânları değerlendirirken Landau, Kurşun ve Günay 1881 yılına ait olan ilânı değerlendirmişlerdir.

veya Suriye bölgesinin herhangi bir yabancı devlet tarafından işgal ihtimali karşısında ne yapacaklarını ve nasıl bir tavır sergileyeceklerini müzakere etmişlerdir. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin dağılmaması ve bölgenin herhangi bir işgal tehlikesi yaşamaması bir ferahlık sağlamış olmakla birlikte, bölge halkının özellikle müslüman kesimin sıkıntılarını dindirmemişti. Bu cümleden olarak Cevdet Paşa'nın valiliği (Şubat-Kasım 1878) döneminde ekmek fiyatlarının artmasını protesto eden asker eş ve yakınlarının hükümet konağını basması zikre değer bir hadisedir.⁹

Suriye bölgesinin merkezle olan ilişkileri ve devlete karşı tavırları savaş sonrasında giderek olumlu yönde gelişse de Osmanlı karşıtı faaliyetlerin zemini tamamen kaybolmamıştı. 1878 Temmuz'unda Şam sokaklarında Cevdet Paşa ve Osmanlı yönetimi aleyhine asılan Türkçe ve Arapça ilânlar bunun bariz bir misalidir. Cevdet Paşa'nın şahsını hedef alan Türkçe ilânlar bir tarafa bırakılırsa, Arapça olanlar konumuz açısından dikkat çekicidir. Osmanlı-Arap vilayetlerinde modern dönemde, belki de ilk defa sokaklara ilânlar asılarak tâbi olunan yönetime karşı açık bir tavır sergilenmekteydi. İngiliz konsolosluğu tercümanı Nasif Meshaka'nın ele geçirip, Fransızca ve İngilizce çevirilerini konsolosluğa sunduğu Arapça ilânda, bölgecilğe dayalı ihtilalci bir tavır sergilenmekteydi. Bu konuda bir fikir vermek üzere ilândan bazı alıntılar yapmak yerinde olacaktır:

Ey Suriye! Vakit kaybetmeden kendini ihmalden halas et... Hali hazırda esaret ve zulmün tahakkümü altındasın... Maruz olduğun zulüm ve bedbahtlık yeter. Ey Suriye! Terakkin zaviyesinden en büyük hasmın müslim, nasrani ve sairlerinden meydana gelen halkının arasına nifak sokandır... Vifak ve sebatla hürriyet tarihini takip et. İstibdat ve zulmü mağlup etmek için adalete sanl. Ey Suriye! Hataları tashihte yalnız olduğunu düşünme. Sana muntazır olan ve sana nusrette bulunacak dostların var... Vatanın saadeti ve terakkisi mevzubahs olduğunda şahsî menfaatlerini bir tarafa bırak. İdare yakında senin eline geçecek. Dostun vazifesi başlamaktır.¹⁰

Bu belge, siyasi çağrışımın bakımından, II. Abdülhamid döneminde Suriye'de Osmanlı yönetimine karşı bir tavırla sokaklara asılan ilk halk duyurusu olma özelliği taşımaktadır. Belgede vurgulanan "Suriye" tabiriyle kastedilenin Toros dağlarından Sina çölüne kadar uzanan coğrafi bölge mi, 1865 yılında Sayda ve Şam eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Suriye vilayeti mi, yoksa bölgenin tarihî, ilmî, kültürel ve ticarî merkezleri durumunda olan Şam ve Beyrut gibi gelişmiş şehirler mi olduğu açık değildir. Ancak devletin icraatına doğrudan muhatap olan, yeni ve farklı fikirlerin gelişmesi ve yayılması için uygun bir ortama sahip bulunan şehirlerin kastedildiği düşünülebilir. Burada dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri de, ilânda "Arap"lığa gönderme yapılmaması, sadece bölge unsuru vurgulanarak Osmanlı yönetimine karşı bir tavır sergilenmesidir. Dikkat çekici diğer bir muğlak nokta ise ilânda yer alan harici

9 Public Record Office, Foreign Office (FO) 195/1201 Jago-Derby, no. 5 political, Damascus, 27 Mart 1878.

10 FO 226/194 Nasif Meshaka - Eldridge, Damascus, 29 July 1878. İlânların Arapça asılan muhafaza edilmiştir. Bu makalede kullanılan metin, ilânların Meshaka tarafından yapılmış İngilizce çevirisidir. Ancak bu dipnotta zikredilen referansta ilânların Fransızca çevirileri de mevcuttur.

yardım atıflandır. Yabancı bir ülkeye mensup herhangi bir şahsın müdahil olduğuna dair bir ipucu mevcut değildir. Belki bölge üzerinde nüfuz sahibi olan İngiltere ve Fransa'nın veya özellikle Ortodoks hıristiyanların hamiliğini üstlenen ve bu gerekçeyle 93 Harbi'ni başlatarak Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratan Rusya'nın böyle bir durumda Araplar'ın yanında yer alacağı varsayımıyla hareket edilmiş olabilir. 1860'lardan itibaren bölgede görev yapan İngiltere'nin tecrübeli Beyrut başkonsolosu Eldridge de ilânların muhtevasını değerlendirirken "harici yardımlara yapılan atıfların mânâsını anlamadığını" ifade etmektedir.¹¹

Bu ilân, Cevdet Paşa'nın şahsını hedef alan ve konumuz dışında kaldığı için burada incelemediğimiz Türkçe ilânla birlikte ele alındığı için o zaman sadece Paşa aleyhinde bir tavır olarak algılanmış, Osmanlı yönetimi aleyhine olan tavır ve bölgecilige yapılan vurgu dikkat çekmemiştir. Bu nedenledir ki konuyla ilgili haberler İstanbul'a ulaştığında durum Suriye'nin o günlerde yaşadığı diğer problemlerle birlikte değerlendirilmiş ve sonuçta Cevdet Paşa yönetiminin yetersiz kaldığı kanaatiyle acil reform uygulamalarını gerçekleştirebilecek daha dirayetli bir vali arayışına gidilmiştir. Neticede sadrazam Safvet Paşa'nın da etkisiyle Midhat Paşa, Kasım 1878'de Suriye valisi tayin edilmiştir.¹²

Midhat Paşa, yönetiminin ilk yılında Suriye'de idarî ve adli alanlarla güvenlik alanında önemli gelişmeler sağladı. Şam merkez mutasarrıflığının yanı sıra Cebel Nusayrî kazasının kurulması, zaptiye teşkilatının yenilenmesi, mahkemelerin sayısının artırılması ve hac organizasyonunda masrafları azaltıcı bazı düzenlemelerin yapılması, Paşa'nın Suriye'de geçirdiği ilk yılda gerçekleştirdiği hizmetlerden dikkat çekenleridir. Ancak 1879 sonbaharından itibaren, özellikle mahkemelerin bağımsızlığı ile ilgili kararın uygulamaya konulmasından sonra, Paşa'nın merkezî hükümetle ilişkilerinin giderek bozulduğu gözlemlenmektedir. Mithat Paşa kendi sorumluluk alanında kalan mahkemelerin mülkî otoriteden, yani kendisinden bağımsız kalmasını kabul edemeyeceğini, çünkü bu durumun Suriye'nin asayişini iyileştirme yolundaki çabaları olumsuz yönde etkileyeceğini savunarak karara karşı çıktı. Merkezî hükümet ise kararında ısrar etti. Bu anlaşmazlık üzerine 1879 sonbaharından itibaren Midhat Paşa'nın vilayet işlerine karşı biraz kayıtsız kaldığı dikkat çekmektedir. Mithat Paşa'nın merkezî hükümetle giderek kötüleşen ilişkileri, 1880 yaz döneminde kriz noktasına ulaştı. İşte bu dönemde Beyrut ve Şam sokaklarında ihtilalci muhtevaya sahip ilânların ortaya çıkması, Paşa hakkında zaten varolan güvensizliği iyice artırdı. Mithat Paşa'nın Suriye valiliği görevinden alınışında payı olduğu düşünülen bu olayın detaylarına biraz inmek gerekir:

1880 Haziranı'nın ikinci yansında Beyrut sokaklarında Arap halkını Türk yönetimine karşı ayaklanmaya çağıran ilânlar görüldü. Ancak daha muhtevası anlaşılama- dan zabıtlar tarafından toplandı. Birkaç gün içinde Beyrut sokakları benzer ilânlara yine sahne oldu. Sancak görevlileri, birincisinde olduğu gibi, halkın dikkatini çekmemesi

11 FO 424/73 Inclosure in no. 305, Eldridge-Layard, Aleih, 2 August 1878.

12 İbnülemin M. K. İnal, *Son Sadrazamlar*, I, Dergâh yayınları, İstanbul 1982, s. 377-78.

için ilânları derhal topladılar. Ancak yabancı diplomatlar konudan haberdar olmuş, hatta İngiliz konsolosu Dickson ilânın bir kopyasını ele geçirerek çevirisiyle birlikte İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti. Üçüncü defa olarak ise 27 Haziran'da Beyrut sokaklarına Türk yönetimi aleyhine ilânlar asıldı. İngiliz konsolosu bunlardan da bir nüsha ele geçirerek çevirisiyle birlikte orijinalini de İngiltere'ye göndermeyi ihmal etmemişti.¹³

Ele geçirilen her iki ilân da kılıç resminin altına yazılmış kısa birer metinden oluşmaktadır. İlânların muhtevası gözden geçirildiğinde milliyetçi bir yaklaşımdan ziyade, Temmuz 1878 tarihli ilânda da görüldüğü üzere, bölgeciliğin vurgulanması dikkat çekmektedir. Her iki ilândaki bariz vurgu Suriye ve reform üzerinedir. Birincisinde "Ya Ebnâ-e Suriye" hitabıyla başlanarak reform adına ortaya çıkan Hz. Musa, İsa ve Muhammed'in sırasıyla Mısırlılar, Yahudiler ve cahiliye Arapları tarafından delilikle suçlandıkları belirtildikten sonra Türkler'in beklenen reformları gerçekleştiremeyecekleri nedeniyle Arap onuru ve Suriyelilik hamiiyeti gereğince Suriyeliler'in işleri ele almaları istenmektedir. İkincisine ise, "Ebnâ-u Suriye" hitabıyla başlanıyor ve bu ilânda Türkler'in şimdiye kadar sayısız defa reform sözü verdikleri halde reformları gerçekleştirmedikleri, bunun ise onların samimiyetsizliğini gösterdiği, iki milyon Türk'ün otuz beş milyon insanı yönettiği, oysa kendilerinin de iki milyon nüfuslu bir vatanın evladı oldukları, dolayısıyla da vatanseverlerin vatanlarının idaresini ele geçirmeleri gerektiği belirtiliyor.¹⁴

İlânlar zabıtlar tarafından çok kısa sürede toplatıldığı için, halkın muhteva hakkında pek bilgi sahibi olamadığı görülmektedir. Belki de bu nedenle, İngiliz konsolosu Dickson'ın ifade ettiği gibi, Beyrut halkı üzerinde neredeyse hiç etkisi olmamıştır. Yani halk galeyana gelmemiş ve sokaklara çıkıp tepki göstermemiştir. Ancak Dickson, Beyrut gibi sakin bir şehir için duvarlara ilan yapıştırmanın "olağandışı" bir olay olduğu kanaatinden hareketle konsolosluk tercümanlarından John Abcarious'u konuyla ilgili bir araştırma yapmakla görevlendirmiştir.¹⁵

Abcarious, araştırmasının sonuçlarını uzunca bir rapor halinde Konsolos'a sunmuştur. Bu rapor bir çok açıdan ilgi çekicidir. Türkler ve müslümanlar hakkındaki aleyhte ve önyargılı görüşleri bir tarafa bırakılacak olursa konuyla ilgili değerlendirmeleri şöyle özetlenebilir: İlânların hazırlanıp Beyrut sokaklarına asılması müslüman ve hıristiyanların birlikte organize ettiği bir olay olamaz. Çünkü hiçbir dünyevi güç bunların birlikte hareket etmelerini sağlayamaz. Arap müslümanlar belki Türk yönetimine son vererek Arap hilafetini kurmak isterler, hıristiyanlar da bir hıristiyan kralığı kurmak için çalışabilirler; ama bu onların birlikte hareketlerini mümkün kılmaz.

13 FO 195/1306 Dickson-Goschen, telegram, Beirut, 28 June 1880 ve Dickson-Goschen, Beirut, 3 July 1880 no. 47.

14 İlânların orijinaleri FO 195/1306 Dickson'ın 47 nolu raporunun ekinindedir. Ayrıca Zeine N. Zeine Arapça asıllarını, A. L. Tibawi de İngilizce çevirilerini tam metin halinde yayımlamıştır. Bk. Zeine, *The Emergence...*, Appendix G ve H, s. 152, 153; A. L. Tibawi, *Arabic and Islamic Themes*, s. 117-118.

15 FO 195/1306, Dickson-Goschen, Beirut, 3 July 1880, no. 47.

Bu olayın sadece müslümanlar tarafından organize edilmesi de iki sebepten mümkün değildir. Birincisi Beyrut şehri müslümanların böyle bir olayı gerçekleştirmeleri için uygun değildir. İkincisi de “müslümanların çoğu okuma-yazma bilmez, samimi-yetsiz, fakir, rezil ve birbirleriyle kolayca iletişim kuramayacak kadar dağınık yaşarlar”. Dahası müslümanlar yüzyıllardır Osmanlı yönetiminde yaşamakta, yöneticilerine gereken saygıyı göstermekte ve dinî bağlardan dolayı onlara saygı duymaktadır. Bunlar Osmanlılar'a karşı hiçbir zaman ihtilalci bir ruha sahip olmadıkları için ilânlar hazırlayıp asmış olamazlar.

Hıristiyanların da bu olayı tek başlarına gerçekleştirdikleri düşünülmemektedir. Sayıların az olması ve zafer kazanma gibi bir duyguya sahip olmamaları bir tarafa, farklı mezheplere bağlı olmaları Hıristiyan Araplar'ın biraraya gelmesini mümkün kılmamaktadır. Böyle bir olay içinde ancak bir şartla yer alabilirler: O da burasını bir yabancı güce teslim etmektir. Bunda da anlaşamazlar, çünkü Roma Katolikleri Fransızlar'ın, Grek Ortodokslar Ruslar'ın ve birkaç Protestan da İngilizler'in bölgeyi yönetmesini isterler. Böyle bir olayın vatanperverlik duygularından kaynaklanması da muhtemel değildir. Çünkü, “vatanperverlik” doğuluların zihninde henüz bir mânâ kazanmamıştır. İdari despotizm ve zulm de söz konusu ilânların ortaya çıkışına sebep olmuş sayılamaz. Çünkü Türkler herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan tebaalarını her zaman bu şekilde yönetmişlerdir.

Yukarıda özetlenen ihtimalleri birer birer değerlendirip eleddikten sonra Abcarius, ilânların kimler tarafından ve nasıl organize edilmiş olabileceği konusunda iki ihtimal üzerinde durur: Birincisi, hükümetle anlaşmazlığa düşerek şahsî çıkarları zarar görmüş veya devletten bir görev almayı beklediği halde alamamış varlıklı bir iki ileri gelen müslümanın işi olabilir. İkincisi, Midhat Paşa uzun zamandır Bâbiâli'den isteyip de elde edemediği yetkileri koparmak maksadıyla ya da Avrupa devletlerini bölgede ihtilalci bir gelişmenin varlığına ikna ederek bunun önünün alınması için Bâbiâli nezdinde kendi taleplerini desteklemelerini sağlamak için böyle bir eylemi organize etmiş olabilir. Abcarius, Midhat Paşa'nın ilânlar hadisesinde payı olabileceğini şu ipuçlarına dayandırmaktadır; a) İlânların bir liman şehri olan, Hıristiyanların sayıca müslümanlardan fazla olduğu ve bu tür olayların heyecan yaratmayacağı bir şehir hüviyetindeki Beyrut sokaklarına asılmış olması; b) Beyrut mutasarrıflığında Midhat Paşa'nın gizli ilişkilerine de vakıf olan bir arkadaşının bulunması; c) Çok daha önemsiz konularda titizlik gösteren Türk yetkililerin söz konusu ilânların faillerini yakalamak için gayret sarfetmemeleri; d) Midhat Paşa'nın Suriye'ye gelişinden sonra basının genel olarak Türkler'in yanlış yönetiminden bahsetmesi ve hatta onlar hakkında müstehzi ifadeler kullanacak kadar ileri gitmekte serbest bırakılması. Şüphesiz Midhat Paşa tarafından sağlanan bu serbestlik söz konusu ilânlara zemin hazırlamak için planlanmış bir adım olabilir.¹⁶

16 Abcarius'un nisbeten uzun sayılabilecek raporu, Dickson'ın 3 Temmuz 1880 tarih ve 47 nolu raporunun ekidir.

Abcarius'un Mithat Paşa üzerinde yoğunlaşan görüşü Dickson tarafından kabul görmemiştir. Müslüman ve hıristiyanlardan bazı kimselerin ilânlardan Midhat Paşa'yı sorumlu tuttuklarını, Abcarius'un da bunlardan etkilenmiş olabileceğini belirttiikten sonra Dickson bu ihtimalin zayıflığını vurgular. Ona göre Mithat Paşa'nın "ihtilalci bir projenin itici gücü konumunda olması çok zayıf bir ihtimaldir. Ancak Suriye'de gerçekleştirmek istediği reformlar için Bâbiâli'den defaatle talep ettiği yetkilerin teminine katkı sağlar ümidiyle söz konusu olaylara kayıtsız kalması mümkündür". Dickson'ın tahminine göre bu olay son beş yıldır Suriye'de mevcut olan, Bağdat ve İstanbul'da da şubeleri bulunan gizli bir cemiyetin işi olabilir. Bu cemiyetin öncelikli amacı Suriye'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalarak muhtariyet statüsüne kavuşması, bunda uzlaşamazsa bağımsızlık için çalışılmasıdır.¹⁷ Dickson'un görüşleri mezkur cemiyetin üyesi olduğunu iddia eden ve konuyla ilgilenen yazarlardan Antonius ve Zeine'in görüştükları Faris Nimr'in ifadeleriyle de desteklenmektedir. Faris Nimr her iki yazarla yaptığı görüşmede Haziran 1880'de ortaya çıkan ilânların, 1875'te kurulduğu iddia edilen gizli cemiyet tarafından yazılıp dağıtıldığını, hatta bazıları kendisinin yazdığını ifade etmiştir.¹⁸

Yeri gelmişken belirtilmelidir ki, mevcut araştırmalar Haziran 1880'de Beyrut'ta ortaya çıkan ilânların sorumluluğunu ya Dickson'ın görüşü doğrultusunda 1875'ten itibaren mevcut olduğu varsayılan gizli bir cemiyete ya da İngiliz konsolosluğu tercümanı Abcarius'un görüşü doğrultusunda Midhat Paşa'ya yüklemişlerdir. Oysa mezkur ilânların adı geçen taraflara veya başka bir kaynağa bağlı olarak ortaya çıktığını belirleyebilecek bir delil mevcut değildir. Bu konuda yukarıda zikredilen Faris Nimr'in olaydan yaklaşık elli-altmış yıl sonra söyledikleri de delil olmaktan uzaktır.

Haziran 1880'de Beyrut sokaklarında görülen ilânlar hakkında spekülasyonlar kesilmeden aynı yılın Temmuz ayı sonlarına doğru Şam sokaklarında benzer ilânlar ortaya çıktı. İngiliz viskonsülü Jago'nun "ihtilalci" şeklinde tanımladığı ilânlardan bir tanesi de kendi evinin kapısına yapıştırılmıştı. Henüz hiçbir nüshasının ele geçirilemediği ve viskonsülün da muhtevası hakkında genel bilgi vermekle yetindiği Şam ilânları hakkında ek bir bilgi yoktur. Jago'nun belirttiği kadarıyla bunlar, ulema sınıfına mensup, sanki hariçten kişi/kişiler tarafından kısmen Kur'ânî bir dille yazılmış, yöneticilerin İslâmî hayat tarzını terk ettiği ve Suriyeli mü'minleri ıstırap ve perişanlığa sürükledikleri için bölge halkını ayaklanmaya ve mevcut idareye son vermeye davet etmektedir.¹⁹ Bu kadar az bir bilgi dahi Şam ilânlarının Beyrut'takilerden muhteva bakımında oldukça farklı olduğu izlenimi vermektedir.

17 FO 195/1306, Dickson-Goschen, no. 47 Beirut, 3 July 1880.

18 Antonius, a.g.e., s. 81-82; Zeine, a.g.e., s. 52-55. Faris Nimr'in (1854-1951) verdiği bilgilere göre Yakup Saruf (1852-1927), İbrahim Yazıcı (1847-1906) ve Şahin Makaryus (1853-1910) mezkur cemiyetin ileri gelenlerindendi. Suriye Protestan Koleji'nde okuyan ve hepsi hıristiyan olan bu şahıslar Fransızca hocaları İlyas Habbalin'in (1839-1889) Türk düşmanlığının etkisinde kalarak gizli bir cemiyet kurdular ve ihtilalci fikirlerini yaymaya çalıştılar. Cemiyet üyelerinden bazıları Alexander Dumas'nın *Çiç Silahşörler* adlı eserini okuyarak Türkler'e karşı mücadele duygularını geliştirip Lübnan'ın bağımsızlığı için çalıştılar (Zeine, s. 52). İlyas Habbalin Lübnanlı bir Maruni olup bölgedeki farmason locası üyesi idi. 1866'da *Lübnan* gazetesi editörü ve daha sonra da Fransa'nın Beyrut konsolosluğu tercümanı olarak görev yaptı. 1875'te Mısır'a yerleşti (Tarrazi, *Tarihu's-Sahafeti'l-Arabiyye*, Matbaatü'l-Edebiyye, Beyrut 1913, C. I, bl. I, s. 115-116).

19 FO 195/1306 Jago-Goschen no. 13, Damascus, 3 August 1880.

Jago, Şam ilânlarının da dikkat çekici bir etki yapmadığını belirttiikten sonra bu tavnn/tavırsızlığın nedenleri konusunda ilgi çekici fikirler ileri sürer. Ona göre Suriye'de lider konumunda hiç kimse bulunmadığı için hükümet aleyhine inisiyatif başlatacak bir grup veya şahıs yoktur. Bölgede mevcut birçok mezhep ve gruplar arasındaki rekabet ve kıskançlık, onları biraraya getirip yönetime karşı bir tavır almalarını engellemektedir. Şam'da mevcut müslüman asilzadeler ve güya müslümanların liderleri aynı zamanda hükümetin yakın çevresini oluşturanlardır. Bu çevrenin dışında kalan birkaç kişi ise kendi işleriyle meşguldür. Çevredeki küçük kazaların durumuna gelince: Oralar siyasi öneme sahip olmayan tarım alanları gibi değerlendirilmelidir.²⁰

Beyrut ve Şam sokaklarında bir ay arayla Osmanlı yönetimini hedef alan ilânların asılması merkezî hükümet nezdinde Midhat Paşa'ya karşı duyulan güvensizliğin artmasına neden olmuştur. Midhat Paşa aleyhine dile getirilen iddialardan birisi ilânlar olayına karşı tepkisiz kaldığı, bunun ise suçluları cesaretlendirdiğidir. Bu konuda iki hususa dikkat çekmekte yarar var: Birincisi, Beyrut ilânları ortaya çıktığında Sancak mutasarrıfı Raif Bey'in özel bir görevle İstanbul'da bulunmasıdır. Yani sorumluluk sahibi idarecinin Beyrut dışında olması ve Midhat Paşa'nın da olaydan ne dereceye kadar ve ne zaman haberinin olduğunun bilinmemesi tepkisizliğin farklı nedenleri olabileceğini akla getirmektedir. Midhat Paşa'nın Temmuz 1878'den itibaren Suriye'nin farklı şehirlerinde müslüman çocukların daha iyi yetişmelerini sağlamak amacıyla okullar açmak için kurulan *Cemiyetü'l-Makasıdı'l-Hayriyye* vasıtasıyla ilânları astırdığı ve bu sayede hükümeti isteklerini kabule zorlamak istediği tezi²¹ de zayıf görünmektedir. Her şeyden önce bu cemiyet, adından da anlaşılacağı üzere gayri siyasi amaçlarla kurulmuş ve bilinebildiği kadarıyla sadece eğitim ve hayır amacına yönelik olarak çalışmaktaydı. Cemiyet üzerinde ciddi bir araştırma yapmış olan Cioeta'nın kanaatine göre, cemiyetin siyasi amacı olsaydı Midhat Paşa'nın valiliği döneminde mevcut olan hürriyet ortamında üyeleri tarafından yayımlanmakta olan *Semeratü'l-Funun* adlı gazete de bu gayeyi açıklamaktan çekinmezdi. İkincisi, cemiyet üyeleri buldukları şehrin ileri gelen müslümanlarından oluşmuştu. Yani konumlarını Midhat Paşa'ya borçlu olmayan, aksine başanlı olabilmek için Midhat Paşa'nın onların yardımına ve işbirliğine muhtaç olduğu kimselerdi.²²

Midhat Paşa'nın bu olayda doğrudan sorumluluğunun bulunduğu oldukça şüpheli olmakla birlikte, merkezî hükümetle ilişkilerinin en zayıf olduğu bir dönemde meydana gelmesi şüphelerin onun üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Şam ilânlarının ortaya çıkmasından yaklaşık on gün sonra Midhat Paşa, Suriye valiliği görevinden alınmış ve Aydın valiliğine atanmıştır.²³ Sultan'ın yıllar sonra Paşa'yı Suriye

20 FO 195/1306 Jago-Goschen no. 13, Damascus, 3 August 1880.

21 S. Shamir, "Midhat Paşa...", s. 132-133.

22 Cemiyetü'l-Makasıdı'l-Hayriyye'nin kuruluşu, şubeleri, faaliyetleri ve açtığı okullar ile ilgili olarak bk. FO 78/3130 Ardem Beaman'ın Beyrut, Dimaşk ve Sayda üzerine raporu, 17 November 1880; FO 195/1306 Dickson-Goschen no. 61. Beyrut, 17 November 1880; Donald J. Cioeta, "Islamic Benevolent Societies and Public Education in Ottoman Syria, 1875-1882", *The Islamic Quarterly*, 26/1 (1982), s. 40-55. İlanlar konusu için bk. s. 52-53.

23 FO 195/1306 Dickson-Goschen, no. 53; Beirut, 13 August 1880; Jago-Goschen no. 14, Damascus, 16 August 1880.

valiliğinden alışının gerekçelerini açıklarken ilânlar konusuna da değinmesi dikkat çekiciydi: " [Midhat Paşa] zamanında saltanat ve hükümet aleyhine sokaklara yaftalar yapıştırmak ve ilânnâmeler neşrolunmak ve adliye ve maliye aleyhine şikâyet vukubulmak ve çok yaşasın vali ve çok yaşasın filan gibi oranın hakimiyetini tasdik etmek gibi ahval zuhura gelmesi ve vali aleyhinde Bâbîâlî'ye tahriren şikâyetler vukubulması üzerine... vali tebdil olunmuş idi".²⁴ Burada Sultan'ın zihninde yer eden diğer sebeplerle birlikte hadise mütalaa edildiğinde ilânlar olayının Midhat Paşa'nın Suriye'den uzaklaştırılması kararında payı olduğu görülmekte; ancak esas faktör niteliğinde olmadığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın Midhat Paşa ile ilânların sorumluları arasında doğrudan bir irtibat olup olmadığı konusunda ne düşündüğü ise henüz bilinmemektedir.

Midhat Paşa'nın Suriye valiliğinden alınması Osmanlı aleyhtarı ilânların devamını engelleyemedi. 1880'in sonlarına doğru Beyrut, Sayda ve Trablusşam sokaklarında, Dickson'ın ifadesine göre, "ihtilalci" mahiyette ilânlar görüldü. Sayda ve Trablusşam'da görülen ilânların nüshaları ele geçirilemediği için mahiyetleri hakkında söylenebilecek fazla bir şey yok. Ancak Sayda'da, özellikle hıristiyanlar arasında bir tedirginlik gözlemlendiği ve ilânlarla ilgili olduğu sanılan birkaç kişinin tutuklandığı ve Trablusşam sokaklarına asılan ilânların ifade ve mahiyet bakımından Beyrut'takilerle benzerlik arzettiği bilinmektedir.²⁵ 31 Aralık 1880'de Beyrut sokaklarına asılan ilânın ise bir nüshası Dickson tarafından ele geçirilmiş ve tercümesiyle birlikte İngiliz büyükelçiliğine gönderilmiştir. Özetlenecek olursa "Ya ehle'l-vatan" ifadesiyle başlayan ilân, Türkler'in adaletsiz ve zalim olduğunun bilindiğini, sayıların azlığına rağmen Araplar'ı yönettiklerini ve köleleştirdiklerini, dinlerini ve kutsal kitaplarını aşağıladıklarını, Araplar'a başan kapılarını kapattıklarını, hatta asil dillerini yok etmek için kanun bile çıkardıklarını ve hilafeti Araplar'dan haksız yere aldıklarını iddia ettikten sonra Araplar'ın geçmişte âlim, hakim ve fazıl kişiler yetiştirdiği, müslümanların ve İslâm topraklarının artmasını sağladıkları, oysa şimdi Türkler'in onları savaş meydanlarına sürerek ölüme terk ettikleri, vakıf mallarının ve gelirlerinin kötüye kullanıldığı iddiasına yer vermektedir. Devamında, "Ülkenin her tarafındaki kardeşlerimize danışarak hakem olarak kılıca müracaat etmeden önce, şu taleplerde bulunulmasına karar verdik" denilmekte ve şunlar ifade edilmektedir: Birincisi, ortak çıkarlarımızın biraraya getirdiği Lübnanlı kardeşlerimizle müşterek olacağımız müstakil idare. İkincisi, Arapça'nın resmi dil olarak kabul edilmesi ve bu dili konuşanların medeniyet, terakki ve insanlığın gereği olarak düşüncelerini ve eserlerini yayımlamada tam bir hürriyete sahip olmaları. Üçüncüsü, askere alınan Araplar'ın kendi anavatanlarında görev yapmaları ve Türk subaylarının esaretinden kurtulmalarıdır. İlân, Arapların uyanmaları ve kendilerine gelmeleri çağrısıyla sona ermektedir.²⁶

24 BOA, YEE 9/2006 (72/7, tarihsiz). Muhtemelen 1312/1894-95 tarihliidir.

25 FO 195/1368 Dickson-St. John, Beirut, no. 1, 3 January 1881.

26 FO 195/1368 Dickson-St. John, no. 2, 14 January 1881. Bu yazının ekinde ilânın Arapça bir nüshası ve Fransızca çevirisi yer almaktadır. İlânın İngilizce tam bir çevirisi Tibawi tarafından yayımlanmıştır (*Arabic and...*, s. 118-119). Tibawi'nin ilânlarla ilgili değerlendirmelerinde dikkat çeken bir usul hatasını belirtmekte yarar var: Yazar 1880 Haziran ve Aralık aylarında Beyrut sokaklarında görülen el ilânları konusunu

Bu ilânda dikkat çeken ve öncekilerden farklılık arzeden bazı noktalar vardır: ilk olarak, öncekilerde yapılan Suriye vurgusu tamamen kaybolmuş, onun yerini “va-tan” kavramı almış olmakla birlikte bu kavramla neresinin kastedildiği açık değildir. İkinci paragraftaki “Lübnan” a atıfla müstakil bir idare tarzının istenmesi bölgenin Lübnan dışında kalan kesimi adına konuşulduğu intibamı uyandırmaktadır. İkincisi, hilafete ilk defa atıf yapılıyor olması ve bu müessesenin Türkler tarafından haksız yere Araplar’dan alındığı iddiasıdır. Bilindiği üzere 1870’lerin sonlarına doğru, dışarıdaki kadar olmasa da, içeride de Osmanlı hilafeti tartışılmaya başlanmıştı.²⁷ Sadece bu ilânda, bir cümleyle de olsa, hilafete atıfta bulunulması dikkat çekicidir. Üçüncüsü, ilânda 1875’te kurulduğu söylenegelen gizli cemiyetin üyesi olduğu belirtilen İbrahim Yazıcı’ya ait bir şiire yer verilmesidir.²⁸ Bu durum ilânın mezkur cemiyet üyeleri veya bu cemiyetle irtibatlı olanlar tarafından yazıldığına doğrudan bir delil teşkil etmese de, ilânın sorumlularının dönemin Arap edebiyatını takip edenlerden olduğu intibamı uyandırmaktadır. Son olarak, bu ilânı diğerlerinden ayıran en belirgin özellik, ilânda müstakil bir yönetim, Arapça’nın resmi dil olması ve Arap askerlerin kendi bölgelerinde görevlendirilmeleri gibi açık taleplere yer verilmesidir ki bunlar Arap milliyetçileri tarafından açıkça dile getirilmek ve siyasi platformlarda tartışılmak için 1910’lu yılları bekleyecek taleplerdir.

İlânların sorumluların meselesine gelince: İlânın bir nüshasını temin eden Dickson, daha önceki ilânlarda olduğu gibi bunun da sorumlusunun Suriye’nin farklı yerlerinde şubeleri bulunan organize bir gizli cemiyet olduğu kanaatinindedir. Kanaatini destekleyecek somut bir delil ileri süremeyen konsolos, ilânların birbirine yakın zamanlarda Sayda, Trablusşam ve Beyrut gibi farklı şehirlerde görülmesinden hareketle ve daha önceki tesbitinin de etkisinde kalarak bu görüşü belirtmektedir.²⁹ Olaydan kısa bir süre sonra *Cemiyetü'l-Makasidi'l-Hayriyye*’nin mezkur ilânın sorumlusu olduğu söylentileri çıktı. Hatta 1881 Ocak ayının ilk haftasında Sayda’lı bir hıristiyanın Vali Hamdi Paşa’ya mezkur cemiyeti suçlayan bir mektup yazdığı haberi alındı.³⁰ Dickson, müteakip raporunda Beyrutlu birçok kişinin kanaatinin ilânlardan *Cemiyetü'l-Makasidi'l-Hayriyye*’nin sorumlu olduğu yolunda yoğunlaştığını, kendisinin de bu kanaatte olduğunu, daha önce kurulduğunu bildirdiği gizli cemiyetin de mezkur cemiyete katıldığını ve bu tür gizli faaliyetlerin daha iyi kamufle edildiğini bildirmektedir. Dahası, Dickson’a ulaşan, ancak doğrulayamadığını itiraf ettiği bilgilere göre *Cemiyetü'l-Makasidi'l-Hayriyye*’nin kuruluşuna, 1875’te kurulduğu iddia edilen gizli cemiyet

işlerken ele geçirilen üç ilânın tercümesini verdikten sonra İngiliz diplomatının belli bir ilân konusunda yaptıkları değerlendirmeyi anakronik bir yöntemle bütününe teşmil etmektedir. Abcarius’un değerlendirmesi tamamen Haziran ilânları için geçerlidir. Tıbawî’de ise bu değerlendirme genellenmiştir. Bk. Aynı eser, s. 119-120. İlânın Arapça nüshası Zeine’in *The Emergence of Arab Nationalism* adlı eserinin ekler bölümünde s. 154’te verilmiştir.

27 Tufan Buzpınar, “Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877-1882”, *Die Welt des Islams*, XXXVI/1 (1996), s. 59-89.

28 E. Tauber, *The Emergence...*, s. 17.

29 FO 195/1368 Dickson-St. John, no. 2, 14 January 1881.

30 Aynı belge.

sebepl olmuştur ve Midhat Paşa bu gizli cemiyetin bir üyesiydi. Birincinin amaçlarını gerçekleştirerek için de ikinciye (*Cemiyetü'l-Makasidi'l-Hayriyye*) kurdu. İzmir'e gittikten sonra da ilişkisini devam ettirerek ilânların asılmasını da gizli ajanlar vasıtasıyla gerçekleştirdi.³¹ Bu iddialarla ilgili somut deliller bulununcaya kadar kesin bir kanaate varmak oldukça zordur. Konsolos raporları, o dönemin spekülasyonlarını yansıtmak bakımından önemlidir. Bu spekülasyonların bir kısmı da hedef saptırmaya yönelik olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Midhat Paşa'nın Cemiyet'i kendi isteği doğrultusunda ve uzaktan kumanda ile idare edebileceği ve gizli faaliyetlere alet edebileceği görüşü oldukça zayıf görünmektedir. İzmir'e gittikten sonra resmi/gayriresmi bütün gözlerin üzerinde olduğu, Hamdi Paşa'nın Midhat Paşa'yla bağlantılı olduğu düşünülen kişi ve kuruluşları sıkıca gözetlediği dikkate alınırca, Paşa'nın mezkur iddialarda yeralan ilişkilerini devam ettirebilmesi neredeyse imkânsızdır denebilir.

Vilayet yöneticileri de bu iddiaları fazla ciddiye almamış görünmektedirler. Onlar kendi araştırmalarını yoğunlaştırarak Şam'da konuyla ilgili olduğu sanılan Corci, Şakir el-Hürî ve Yusuf el-Hac adlı üç hristiyanı tutukladılar. Tutuklulardan Şakir el-Hürî ve Yusuf el-Hac'ın Protestan mezhebine mensup oldukları da bilinmektedir. Şakir İngilizce bilen ve bölgedeki İngiliz-Protestan misyonerleri ile yakın ilişki içerisinde olan birisiydi. Zaman zaman Şam'daki İngiliz misyoner okulunda ders de verirdi. Yakın ilişkileri gereği misyonerler Şakir'in tutuklanmasından hayli rahatsız oldular. İngiltere'nin Şam viskonsülü Jago'yu ikna ederek Şakir lehine müdahalede bulunmasını sağladılar. Jago yaptığı istihbarat sonunda Şakir'in bu olayda "aşırı aptalca" davrandığını düşünüyor olmakla birlikte, yetkililerle görüşmekten çekinmedi. Jago'nun raporuna göre, görüşmeler sırasında kendisine adaletin uygulanacağından şüphe etmemesi, Şakir aleyhinde, çok kuvvetli delillerin mevcudiyetine rağmen, aşırılığa gidilmeyip bir örnek teşkil etmesi bakımından tutukluluk halinin bir süre daha devam edeceği ve sonra serbest bırakılacağı söylendi.³²

Viskonsülün girişimi, İngiliz misyonerlerini tatmin etmedi. Kendi ifadesine göre misyonerler "[Şakir] el-Hürî'nin kesintisiz müracaatlarıyla harekete geçmiş ve değersiz olmasının ötesinde birbirleriyle çelişkili tek taraflı ifadelere dayanarak" valiyeye baskı yapmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan Şakir de "Vali aleyhinde kamuoyu oluşturmaya yönelik olarak aklına gelen herkese yazılı müracaatta bulunmuştur".³³

Vali Ahmet Hamdi Paşa, misyonerlere haksız yere müdahalelerde bulduklarını ima etmek için Şakir aleyhindeki delillerin bir kısmını açıkladı ve bu konuda kendisine daha fazla baskı yapmamalarını, aksi bir durumun suçlunun aleyhinde olacağını söyledi. Jago'nun öğrenebildiği kadarıyla bu belgeler Şakir aleyhindeki iddiaları kuvvetlendirmişti. Bu nedenle Jago da misyonerlerle görüşerek valiyeye daha fazla baskı yapmamaları konusunda onları uyardı. Ancak mahkemenin hristiyan üyelerinden bazıları gizlice misyonerlerle görüşerek Şakir'in suçlanmasını gerektirecek ciddi bir

31 FO 195/1368 Dickson-St. John, Beirut, 17 January 1881.

32 FO 195/1369 Jago-Goschen, memorandum on the case of Shakir al-Huri, 4 June 1881.

33 Aynı belge.

delil olmadığı ve serbest bırakılmasının da daha üst makamlar tarafından engellendiği yolunda görüş bildirmekteydiler. Jago'ya göre, bu tür haberler tabii olarak misyonerleri harekete geçirmektedir. Bütün bu gelişmelerin ardından belki de böyle bir haberin harekete geçirdiği bir bayan İngiliz misyoner, birkaç defa daha valiye müracaat ederek hararetle tartışmalara neden oldu ve bunlardan sonuncusunda vali, Şakir'in tutukluluk halinin devamına karar verdiğini açıkladı.³⁴

Şakir'in muhâkemesi ancak 1881 Temmuz'u içinde sonuçlandı ve mahkemenin beş üyesinden üçü serbest bırakılmasına karar vermesine rağmen, mahkeme başkanı istinaf etmek üzere, İstanbul'a havale edilmesini istedi. Vali de bu talebi uygun buldu. Davanın İstanbul'a intikali üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, büyükelçisine konuyu sadaretle görüşerek Şakir'in kefaletle serbest bırakılmasını sağlamağa çalışması talimatını verdi.³⁵ Muhtemelen aynı dönemde Saray'a gönderilen ve muhtevassından Suriye vilayetinde valinin dışında bir üst düzey yetkili tarafından yazıldığı tahmin edilen bir yazıda mezkur üç şahsın sorgulanmaları sırasında ilânların "Şakir'in nazmı ve nesri ve Yusuf'un el yazısı olduğu tedkikat ve tatbikat-ı sahiha ile sabit olduğu" belirtilmekte ve Protestan misyonerleriyle İngiltere konsolosluğu görevlilerinin tutuklularla bu kadar yakından ilgilenmeleri delil gösterilerek olayların arkasından İngiliz konsolosluğunun bulunabileceği yolunda tahmin yürütülmektedir.³⁶ Bu yazının nasıl değerlendirildiği, İngiliz yetkililerin girişimleri ve mahkemenin incelemeleri gibi konularda İstanbul'daki gelişmeler henüz bilinmemektedir. Bilinen ise Kasım 1881'in ilk haftası sonunda Şakir'in kefaletle serbest bırakıldığıdır.³⁷

Bu konuda ele alınması gereken son ilân, Mart 1881'de birçok Arap şehrinde ortaya çıkmış olandır. Tesbit edilebildiği kadarıyla tam metni merkezî hükümetin eline ulaşmış ve Osmanlıca'ya çevirisi yapılmış tek ilân budur.³⁸ Bu ilânın bir diğer özelliği de matbu olması, sokaklara asılmaması ve Kuzey Afrika'dakiler dahil Osmanlı-Arap vilayetlerinin birçoğuna posta yoluyla ulaştırılmasıdır. İlânın bol miktarda nüshasının, Cezayir, İskenderiye, Hartum, Hicaz ve Bağdat gibi merkezlere ulaştırıldığı bilinmektedir. Orijinal nüshalardan birini elde ederek kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderen Fransa'nın Hartum viskonsülü Vission'a göre ilân Şam kökenlidir; Beyrut ve Mısır üzerinden Hartum'a ulaştırılmıştır.³⁹ Bağdat'a ulaşan nüshalardan birini ele geçiren İngiliz

34 Aynı belge.

35 FO 195/1369 Jago'nun 2 no.lu raporu, 18 October 1881.

36 BOA, YEE 31/1044/62/79, tarihsiz ve imzasız. Ancak muhtevassından davanın İstanbul'daki temyiz mahkemesine intikalinden sonra yani 1881 Temmuz'unun ilk haftası sonrasında ve Kasım öncesinde yazıldığı kesindir.

37 FO 195/1369, Jago'nun telgrafı, Damascus, 9 November 1881.

38 BOA, YEE 18/94-26/94/44, 7 Rebiüssani [12]98/9 Mart 1881. Landau'nun yayımladığı metindeki tarih 17 Rebiüssani 1298'dir. "Matbu bir varakanın tercümesidir" ifadesiyle sunulan ilânın asıl başlığı "Arap Milletinin Beyannamesidir" şeklindedir. Ekindeki Hicaz Valisi Safvet Paşa'nın genel olarak bu konuya hasredilmiş yazısından ilânın Hicaz'dan gönderildiği tahmin edilebilir. İlânın transkribe edilmiş tam metni Selçuk Günay tarafından "II. Abdülhamid Döneminde..." (s. 92-94) adlı makalesinde neşredilmiştir. Ancak bu neşir kullanılırken bir takım teknik hatalara dikkat edilmelidir. İlânın bir paragrafı daha önce Zekeriya Kurşun tarafından yayımlanmıştı (*Türk Arap İlişkileri*, s. 29). İngilizce'ye yapılan ilk çeviri ise İngiltere'nin Bağdat konsolosluğu tercümanına aittir. FO 195/1370 Plowden-Granville, no. 21, Bağdat 20 Mayıs 1881.

39 Jacob Landau, "An Arab Anti-Türk Handbill, 1881", s. 216.

konsolosu Plowden ise ilânın baskı kalitesinden hareketle Londra'da basılmış olabileceğini ifade etmektedir.⁴⁰ Hicaz Valisi Safvet Paşa da ele geçirilen ilânların Beyrut'tan geldiğini belirtmektedir.⁴¹ Bu kadar geniş bir coğrafyaya dağıtılan, mahiyeti itibariyle ihtilalci bir ilânın Osmanlı görevlilerince yakalanmadan nasıl dağıtıldığı da önemli bir sorudur. Bu konuda somut bir delil olmamakla birlikte, böyle bir dağıtımın imkân olarak ancak yabancı postalar aracılığı ile yapılabileceği aşıkardır.

İlânın dikkat çeken özelliklerine gelince: Nüşhaları ele geçirilen dört ilânın en uzununu, şeklen en sistematiği (bunda matbu olmasının da payı olabilir) ve özellikle müslüman Araplar'a hitap etme gayreti içinde olmasıdır. Birinci ve ikinci ilânlar Suriyeliler'e (ebnâ-u Suriye), üçüncüsü vatan ehline (ehlü'l-vatan) hitap ederken son ilânın yedi hitap başlığının dördü müslümanlara (eyyühelmüslimûn), biri Araplar'a (eyyühe'l-Arap), biri Suriyeli Mesihîler'e (eyyühe'l-mesihîyyûnu's-Suriyyûn), sonuncusu da müslüman ve hıristiyanlardır (eyyühe'l-müslimûn ve'l-mesihîyyûn). Zahirin müslümanlara yapılan bu vurgu, içerikle desteklenmemektedir. "Ey müslümanlar!" diye başlayan birinci paragrafın daha ilk satırında hıristiyan ve müslüman Arap milletine hitap edilmekte ve devamında Rumlar'a, Bulgarlar'a, Karadağlılar'a, Sırp- lar'a ve Boğdanlılar'a [tamamı gayrimüslim olan halklara] destek verilmektedir. "Ey Araplar!" hitabıyla başlayan ikinci paragraf da içerik olarak müslüman Araplar'la hıristiyan Araplar'a aynı anda hitap edecek özelliğe sahip değildir. Çünkü Araplar'ın 93 Harbi'ne mal ve canlarıyla yaptığı katkıya vurgu yapılmaktadır. Oysa bu durum sadece müslüman Araplar için geçerlidir, ve sırf bu yüzden savaş sonrasında müslümanlarla hıristiyan Araplar arasındaki gerginlik hayli artmış görünüyordu.⁴² İlginçtir ki aynı konuya vurgu, dördüncü paragrafta da yapılmakta ve "Türkler bilâdımızı Ruslar'a, Sırp- lar'a, Karadağlılar'a ve Bulgarlar'a sattılar" denilmektedir. Aynı paragrafta Lübnan ve Mısır'ın "müstakil" ve "mümtaz" yönetimlerine gıpta ile atıfta bulunulması da ilânın yazarlarının zihinlerindeki yönetim biçimi hakkında ipucu vermektedir. Altıncı ve yedinci paragraflarda da müslüman hıristiyan Araplar'ın birlik halinde Türkler'e karşı gelmeleri, Türk yönetimine son vermeleri öğütlenmektedir.

İlânda kullanılan dilin yapısı hakkında da birkaç hususa dikkat çekmek gerekir: Birincisi, "biz" zamirinin birinci ve son paragrafta bir kaç kez tekrarlanması, onun dışında metnin genelinde ağırlıklı olarak "siz" ve "onlar" şeklinde hitap edilmesi hariçten birinin Türkler ve Araplar'ın birbirleriyle ilişkilerini değerlendirdiği intibamı vermektedir. İkincisi ve yine harici kültürle bağlantıyı çağırıştıranı, üçüncü paragrafta Osmanlı devleti için "Devletü't-Türk" tabirinin kullanılmasıdır. Bilindiği kadanyla 1880'li yıllarda Osmanlı tebaası ve özellikle müslümanlar arasında Osmanlı Devleti için bu tür Avrupa kökenli tabirler kullanılmamaktaydı. Hepsinden önemlisi ve ilânın Arapça'yı sonradan

40 Plowden, o günlerde Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Londra'da yayımlanmakta olan *Gayret* gazetesinin üç nüshasını da ele geçirmiş ve onların baskısıyla kıyasladıktan sonra ilânın da Londra'da basılmış olabileceğini belirtmiştir. FO 195/1370, Plowden-Granville, no. 21, Bağdat, 20 Mayıs 1881.

41 BOA, YEE 18/94-26/94/44, Safvet Paşa'dan Saraya, 29 Şaban 1298 (27 Temmuz 1881).

42 93 Harbi sonrasında müslüman ve hıristiyan Araplar arasındaki gergin ilişkiler için bk. Tufan Buzpınar, "Cevdet Paşa'nın Suriye Valiliği (Şubat-Kasım 1878)", *Ahmet Cevdet Paşa Kitabı* (Haz. İsmail Kara), İstanbul 1998, s. 112.

öğrenen birisi tarafından yazıldığıнын delili sayılabilecek husus ise üç sayfalık bir metinde yirmiye yakın hatanın bulunmasıdır.⁴³ İlânda mevcut dil hataları ve muhtevada gayrimüslim milletlere yapılan vurgu dikkate alındığında Landau'nun ilânın Arapça'yı iyi bilen müslüman/müslümanlar tarafından yazılmış olabileceği ve edebî bir metin olduğu iddiasının ne kadar tartışmaya açık olduğu görülecektir.⁴⁴ Bu bağlamda söz konusu özellikleri ve ilânın basım kalitesini dikkate alan İngiltere'nin Bağdat konsolosu Plowden ve Fransa'nın İskenderiye konsolosu Dobignie'nin ilânla ilgili Avrupa bağlantısı olabileceğine işaret ettiklerini de zikretmek gerekir.⁴⁵

1878-1881 yılları arasında zaman zaman ortaya çıkan ve yukarıda tamamı incelenen ilânlar konusunun ortaya konması gereken önemli bir yönü de mahallî ve merkezi tepkilerin ne olduğu meselesidir. Bugüne kadar bölgedeki Avrupa diplomatlarının raporları esas alınarak değerlendirmeler yapılmış ve ilânların mahallî halkın tepkisine maruz kalmadığı söylenegelmiştir.⁴⁶ Ancak, Osmanlı arşivinden elde edilen bazı belgeler ve dönemin basını bu görüşü doğrulamamaktadır. İstanbul'da yayımlanmakta olan *el-Cevaib*⁴⁷ gazetesinin aktardığı bilgilere göre mahallî gazetelerden *Suriye, el-Asru'l-Cedid* ve *el-Misbah*, ilânlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti aleyhine ortaya konan tavni benimsediklerini, sorumlularının "cahil" ve "gafil" insanlar olduklarını, bu tür faaliyetlerin Araplar'ın itibarını zedeleyeceğinden dolayı sorumlularının biran önce yakalanmaları için herkesin yetkililere yardımcı olması gerektiğini birçok makalede vurguladılar.⁴⁸ *el-Cevaib* gazetesi Beyrut halkının Osmanlı yönetimine karşı bir tavırla sokaklara asılan ilânlardan duydukları üzüntüyü dile getiren yazılar yayımladı.⁴⁹ Dahası, ilânların çoğunluğunun görüldüğü Beyrut ve Şam ileri gelenleri, mezkur gelişmeler karşısında sessiz kalmayı sadakat ve hamiyet anlayışlarına aykırı gördüklerinden gruplar halinde Vali Hamdi Paşa'yı ziyaret ederek "o misülli ahvalden arz-ı şikâyet ve nail oldukları eltâf-i celile-i hazret-i padişahiden umum namına arz-ı teşekkür" etmişlerdir.⁵⁰ Bununla da yetinmeyen Beyrut, Şam, Hama ve Nablus ileri gelenleri Osmanlı saltanat ve hilafetine sadakatlerini ifade etmek üzere Bâbîâlî'ye mahzarlar göndermişlerdir. Hama ve Nablus'tan gönderilenler henüz elde edilememiştir. Beyrut ve Şam'dan gönderilenler sırasıyla 27 Muharrem 1298 (30 Aralık 1880) ve 11 Safer 1298 (13 Ocak 1881) tarihli olup birincisi otuz yedi, ikincisi de doksan dokuz kişi tarafından imzalanmıştır. Mezkur mahzarlarda imzası bulunan Arap ileri gelenleri, yabancı gazetelerde Osmanlı Devleti aleyhine ilânların asıldığı haberlerini gördüklerini, bunun kendilerini çok üzdüğünü, yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için Osmanlı

43 Bu değerlendirmede Landau'nun yayımladığı Arapça orijinal metin esas alınmıştır. Osmanlıca çevirisi ile de zaman zaman karşılaştırılmıştır. Arapça metni inceleyerek yanlışları tesbit eden ve çok kıymetli değerlendirmelerde bulunan Arap edebiyatçısı ve Türk-Arap ilişkileri uzmanı İbrahim Dakûki'ye müteşekkirim.

44 Landau, *a.g.m.*, s. 217-218.

45 Tauber, *a.g.e.*, s. 338; Landau, *a.g.m.*, s. 218.

46 Zeine, *a.g.e.*, s. 59; Tibawi, *a.g.e.*, s. 120.

47 *el-Cevaib* 1861-1884 yılları arasında İstanbul'da Ahmet Faris ve oğlu Selim Faris tarafından yayımlanan Arapça gazete. Bk. Atilla Çetin, "el-Cevaib", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, 435-436.

48 *el-Cevaib*, 28 Temmuz 1880, s. 3; 18 Ağustos 1881.

49 *el-Cevaib*, 31 Aralık 1880.

50 BOA, Y.A. Resmî, 9/64, Hamdi Paşa'dan Sadaret'e, 13 Safer 1298 (15 Ocak 1881).

Sultanı ve hükümetine sadakatlerini ve ihtilalci hareketlere hiçbir şekilde sempati duymadıklarını ifade etmek istediklerini belirtmektedirler.⁵¹

Arap ileri gelenlerinin sadakat ve hamiyet gösterisi Vali Hamdi Paşa'yı ve merkezi hükümeti rahatlatmış görünmektedir. Bu gelişmeyi devletin ve hükümetin Arap eşrafı üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmada bir fırsat olarak değerlendiren Hamdi Paşa "Şam-ı Şerif ve elviye-i mülhaka mütehayyızânından" 114 kişiyi içeren bir "a'yân ve bende-gân" listesi hazırlamış ve kimlerin hangi rütbe ve nişanlarla taltif edilmeleri gerektiğini de belirterek Bâbîâli'ye göndermiştir.⁵² Meclis-i Vükelâ konuyu müzakere ederek Arap eşrafının sadakatlerini teyid edici bu tavırlarının merkezde yarattığı memnuniyetin Suriye valiliğine bildirilmesini, mahzarların gazetelerde ilân edilmesini ve teklif edilen rütbe ve nişanların ihsan buyurulmasının uygun olacağı görüşünü saraya arz etmiştir.⁵³ Saray ise Suriye'de "bazı garazkaranın teşebbüsât-ı muzırrasını ibtal zımnında" yapılan teklifi uygun bulmuş, ancak gönderilen listeyi tekrar bir tanzime tâbi tutarak üçte bir oranında azaltıp kalanlara hangi rütbe ve nişanların verileceğini belirlemiştir.⁵⁴ Ayrıca Sadarazam Said Paşa, Suriye valiliğine gönderdiği 11 Mart 1881 tarihli bir yazı ile Arap ileri gelenlerinin mezkur olaylara karşı sergilediği sadıkane tavırın Sultan ve hükümet tarafından büyük memnuniyetle karşılandığını ve mahzarlarının gazetelerde ilân edildiğinin münâsıp bir şekilde halka duyurulmasını istemiştir.⁵⁵

İlânlarla ilgili tepkiler, Suriye'de meskun Araplar'la da sınırlı kalmamıştır. 1876 sonlarından itibaren İstanbul'da bulunan ve 1878'den itibaren Sultan Abdülhamid ile iyi ilişkiler kuran Halep'in eski Nakibü'l-Eşraf'ı Şeyh Ebülhüda es-Seyyadî ilânlar konusunda Türkçe ve Arapça gazetelerde çıkan yazılardan haberdar olduktan sonra "cinsiyyet-i Arabiyye ve hamiyet-i hakikiyye-i İslâmiyyesinin sevk-u tahrikiyle" bir makale yazmaya karar vermiştir. Makalenin tam metni Türkçe'ye çevrilerek *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanmıştır. Ebülhüda mezkur makalesinde Araplar'ın kökenleri, İslâm'ı kabulleri, Peygamber'e ve sünnetine bağlılıklar ve hilafetin önemine vukufiyetlerini anlattıktan sonra "Bu gibi bir taife-i kerime [yi] ... bir cahil müfsid sözleri ve yazılarıyla temsil edemez" demektedir. Ona göre, hiç kimse Araplar'ı hilafete itaatten alkoyamaz; çünkü onlar bu konudaki dini hükümleri, "halifeye itaat [in] zât-ı zü'l-celal ile Rasul'e itaat ve halifeye muhalefet [in] kezalik zât-ı Yezdan ve Nebiyy-i Zîşan'a muhalefet" anlamına geldiğini iyi bilirler. Şeyh Ebülhüda yazısının büyük bir bölümünü hilafete itaat konusuna ayırır ve Abdülhamid'in hilafetine bağlılıkla birlik ve beraberliğin sağlanacağını savunarak Araplar'ın da bu yolda olduklarından dolayı fitne ve fesat çıkarmaya çalışanların beyhude çaba sarfettiklerini belirtir.⁵⁶

Sonuç olarak denilebilir ki 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiye uğraması, Arap vilayetlerinde ve özellikle Suriye'de devletin geleceği ile ilgili çok

51 BOA, Y.A. Resmî, 9/64.

52 BOA Y.A. Resmî, Hamdi Paşa'dan Sadarete, 13 Safer 1298 ve ekleri.

53 BOA, Y.A. Resmî 9/64 25 Safer 1298 (28 Ocak 1881).

54 BOA, Yıldız Tasnifi, Maruzat Defterleri, no. 21, 9 Receb 1298 (7 Haziran 1881).

55 8 Rebiülâhîr 1298 (11 Mart 1881) tarihli emirnamenin bir sureti *Suriye* adlı vilayet gazetesinde yayımlanmış ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi de oradan iktibas etmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, no.857 (3 Mayıs 1881), s. 2.

56 Ebülhüda'nın yazısının tamamı için bk. *Tercüman-ı Hakikat*, no. 1016 (10 Kasım 1881).

ciddi tereddütler doğurmuştur. Bu tereddütler müslüman Araplar nezdinde nisbeten kısa süreli etkin olurken yönünü Batı'ya çevirmiş ve Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilmesini arzu eden ve büyük çoğunluğunu hristiyanların oluşturduğu kesimde daha uzun süre devam etmiştir. Bu bağlamda 93 Harbi'nin Ortodoks hristiyanların hâmilliğini üstlenen Rusya ile yapılmış olması ve Suriye bölgesindeki Ortodokslar üzerinde giderek artan Rus nüfuzu da hatırlanmalıdır.⁵⁷ Bu makalede incelenen ilânlar hadisesi böyle bir çerçevede değerlendirildiğinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Nitekim devletin yıkılma tehlikesinin geçtiği hissi ve kanaati kuvvetlendikçe -bunda Arap ileri gelenlerinin ve vilayet üst düzey yetkililerinin çabalarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini devam ettirme konusunda gösterdiği başının etkisi büyüktür- Osmanlı yönetimi aleyhindeki faaliyetlerde azalma görülmüştür.

Yukarıda incelenen ilânların içeriği, yabancı katkısını çağnştırmakta, hatta bazı ilânlar bu konuda ipuçları taşımaktadır. Aralık 1880'de ortaya çıkan ilânla ilgili olarak yakalanan şahısların yabancı bağlantıları ise tartışılmayacak kadar açıktır. Haziran 1880'de Beyrut'ta görülen ilânların sorumluluğunu üstlenen Faris Nimr ve arkadaşlarının hristiyan kesimden oluşu, Suriye Protestan Koleji'ndeki Fransızca öğretmenleri ve daha sonra Fransa'nın Beyrut konsolosluğu tercümanı olan İlyas Habbalın'ın derslerde mütemadiyen yaptığı Türk düşmanlığı propagandalarından etkilendiklerini ve o zaman sahip oldukları ihtilalci fikirlerin Fransız kökenli olduğunu ifade etmesi de bu kanaati desteklemektedir. Bunlara ilave olarak, ilânların ortaya çıktığı dönemde Arap ileri gelenlerinin ve Vali Hamdi Paşa'nın bu olaylarda yabancı parmağı olduğu yolundaki tereddütsüz ifadeleri ve buna göre tedbirler almaları da önemlidir.

Son olarak, ilânların ortaya çıkmasında ve ardının kesilmesinde etkili olduğunu düşündüğümüz savaş sonrası dönem hakkında iki gözlemi aktarmakta fayda görüyoruz. Birincisi, Beyrut'ta görevli Fransız diplomatı J. A. Sienkiewicz'e göre ilânların ortaya çıkışında etkin olan saik Osmanlı-Rus savaşından sonra Araplar arasında beliren "otonom" bir yönetim arzusudur. İkincisi, İngiltere'nin eski diplomatlarından W. S. Blunt savaş sonrasında hakim olan karamsar tablodan hareketle, 1879'dan itibaren Arap bağımsızlığı savunuculuğunu yapmaya başladı. Bu yıllarda sık sık Suriye ve Mısır'a gidiyordu ve kendi gözlemine dayanarak bölgedeki Osmanlı yönetiminin kısa sürede şona ereceğine inanıyordu. Bu uğurda kendi çapında hem İngiltere hükümeti hem de Arap ileri gelenleri nezdinde önemli girişimlerde de bulunuyordu. Ancak 1881 sonlarına gelindiğinde, Araplar'ın II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmayı başaracağına ve bölgedeki Osmanlı yönetiminin devam edeceğine inandıklarından siyasi tavırlarını Osmanlı lehine değiştirdiklerini gözlemlemiş ve büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı.⁵⁸ Bu çalışmanın sonucunda, ortaya çıktığı kadarıyla, 93 Harbi'yle gelen ağır yenilgi yüzünden, Osmanlı Devleti'nin bölgede sarsılan itibarının yeniden tesisıyla hayal kırıklığına uğrayan sadece W. S. Blunt değildi.

57 XIX. yüzyılın ikinci yansında Suriye bölgesi Ortodoksları üzerinde giderek artan Rus nüfuzu için bk. Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914*, Oxford University Press, Oxford 1969, tür. yer.

58 Blunt'ın Araplar arasında ve İngiltere hükümeti nezdinde gerçekleştirdiği Türk aleyhtan faaliyetler için bk. Tufan Buzpınar, "Opposition to the Ottoman Caliphate...", s. 80-89.